

Западу и Востоку, Северу и Югу ещё есть чему поучиться друг у друга, и это общение превращает развёртывание в развитие.

Таким образом, в заключение, мы можем сделать вывод, что отношения полифонии не могут быть единственными, и даже всеобщими, для субъектов. Они возможны исключительно на основе добровольности и понимания. Между тем очевидно, что понимание не может быть достигнуто между всеми людьми. Тем более в диалоге, где речь идёт о понимании не по каким-то частным прикладным вопросам, а понимании людьми друг друга как личностей.

О диалогическом понимании, кроме случая гармонических отношений, можно говорить разве что в следующих случаях: 1) субъекты не поняли друг друга, но равнодушными друг к другу не стали; 2) поняли, но остались равнодушны; 3) поняли и стали враждебны друг к другу. Однако в жизни люди могут быть друг к другу просто равнодушны и даже не пытаться понимать друг друга (отношения «гуся» и «свиньи», которые как известно, не товарищи); могут попытаться, не понять – и стать равнодушными вследствие этого; могут вести борьбу друг с другом по причине непонимания, стихийно. В этих случаях отношения между ними могут строиться либо на формальной основе (атомистические отношения), либо на насилии (органические связи), и тот, кто отверг первое – неизбежно прибегнет ко второму. Если же каким-то образом отношения органического типа складываются ненасильственно – это также либо отсутствие, либо утрата субъективности.

ПЕРЕЧЕНЬ ССЫЛОК

1. Шкловский В. За и против. Заметки о Достоевском / В. Шкловский. – М., 1957.
2. Достоевский Ф.М.. Письма. Т. II. / Ф.М. Достоевский – М.-Л., 1930.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин.. – Изд. 2-е. – М., 1963.
4. Батищев Г.С. Диалектика творчества / Г.С. Батищев. – М., ИНИОН АН СССР, № 18609, 1. XI. 1984.
5. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года / К. Маркс. // К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. – 2-е изд. – Т. 42.
6. Л.Н. Гумилёв. Этногенез и биосфера Земли. – Ч. 9. XXXVIII. Конкордат с Сатаной.
7. Цит. по: Г. Померанц. Теория субэкумен и проблема своеобразия восточных культур // Учёные записки Тартусского университета. – 1976. № 392.
8. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопр. философии. – 1990. – № 3.

УДК 001.8:305

Н.М. Дашенкова

Харківський національний університет радіоелектроніки,
к. філос. н., доцент кафедри філософії

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВІДЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ГЕНДЕРНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Гендерні дослідження в сучасній вітчизняній психології переживають період бурхливого розквіту. Відносна молодість цієї галузі є однією з причин методологічної нерозбірливості безлічі досліджень. Спроба працювати в парадигмі традиційних психологічних досліджень (зокрема в рамках психології діяльності) призводить до методологічного есенціалізму, де гендерні особливості особистості зводяться до її природних, вроджених якостей або пояснюються в якості індивідуальних проявів психологічних рис. Гендерна психологія, яка розуміється як продовжувач традицій психології диференційних відмінностей, переносить гендерні відмінності на рівень індивіду, що призводить до виправдання існуючого

соціального гендерного розподілу. Наукова нейтральність, що декларується в цих дослідженнях, є прихованою установкою певної ідеологічної позиції. Методологія соціального конструктивізму в психології означає перехід від інтрапсихічної причинності психічної діяльності до пошуків соціальної обумовленості гендерних особливостей індивідів. Парадигма гендерної психології як розділу соціальної психології потребує саме конструктивістської методології. Акцент має бути не на фіксації характеристик, за якими жінки і чоловіки програють один одному, а на встановленні факторів, які сприяють нерівності, та вивченні методів її нейтралізації.

Ключові слова: гендерна психологія, психологія диференційних відмінностей, методологічний есенціалізм, соціальний конструктивізм.

Н.Н.Дашенкова

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ГЕНДЕРНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Гендерные исследования в современной отечественной психологии переживают период бурного расцвета. Относительная молодость этой отрасли является одной из причин методологической неразборчивости множества исследований. Попытка работать в парадигме традиционных психологических исследований (в частности, в рамках психологии деятельности) приводит к методологическому эссенциализму, где гендерные особенности личности сводятся к ее природным, врожденным качествам или объясняются как индивидуальные проявления психологических черт. Гендерная психология, понимаемая как продолжатель традиций психологии дифференциальных различий, переносит гендерные различия на уровень индивида, что приводит к оправданию существующего социального гендерного разделения. Декларируемая в этих исследованиях научная нейтральность является скрытой установкой определенной идеологической позиции. Методология социального конструктивизма в психологии означает переход от интрапсихической причинности психической деятельности к поиску социальной обусловленности гендерных особенностей индивидов. Парадигма гендерной психологии как раздела социальной подразумевает именно конструктивистскую методологию. Акцент должен быть сделан не на фиксации характеристик, по которым женщины и мужчины проигрывают друг другу, а на установлении факторов, которые способствуют неравенству, и изучении методов их нейтрализации.

Ключевые слова: гендерная психология, психология дифференциальных различий, методологический эссенциализм, социальный конструктивизм.

N. Dashenkova

METHODOLOGICAL GROUND OF THE NATIONAL GENDER PSYCHOLOGY RESEARCHES

The gender researches in modern national psychology are in the age of impetuous blooming. The relative youth of this sphere is one of the key reasons of the methodological promiscuity of many researches. An attempt of working in terms of traditional psychological researches paradigm (e.g. psychology of activity) leads to methodological essentialism, which reduces gender qualities of a person's behavior to its natural inborn features or tries to interpretate them as individual elicitation of the psychological features. Gender psychology, which is understood as the continuator of the psychology of discriminating differences traditions, brings the gender differences to the level of a separate individual, which leads to justification of the existing social gender division. The scientific neutrality declared in these researches turns out to be a latent adjustment of a certain ideological position. The methodology of the social constructivism in psychology implies the transfer from intrapsychical reason of the psychical activity to finding of a social conditionality of individual gender specialty. The paradigm of gender psychology as a chapter of the social psychology implies exactly to the constructivism methodology. The emphasis should be made not on features in which men and women concede each other but on determining the factors which lead to the inequality and studying the methods of their neutralization.

Keywords: gender psychology, psychology of discriminating differences, methodological essentialism, social constructivism

Численні соціальні виклики, пов'язані зі змінами, які відбуваються в нашому суспільстві, стали однією з причин бурхливого розвитку гендерних досліджень. Стрімка демократизація, привернення уваги до питань соціальної справедливості та прав людини, актуалізація проблем ідентичності, як у суспільно-масовому, так й в індивідуальному аспектах, встановлення міжнародних зв'язків в науковому середовищі, що займається гендерною проблематикою, фінансова підтримка таких досліджень донорами та ще багато факторів призвели до того, що протягом останніх десятиліть гендерні дослідження переживають період небувалого розквіту. Найбільшою мірою це проявляється в загальній кількості робіт на гендерну тематику в майже кожній соціальній або соціогуманітарній дисципліні. Не стала виключенням психологія, і на сьогодні гендерні психологічні дослідження є галуззю, що стрімко розвивається.

Значною проблемою, яка частково викликана саме таким великим потоком психологічних досліджень, пов'язаних з гендерною проблематикою, є методологічна нерозбірливість більшості вітчизняних гендерно-психологічних робіт. Є відверто псевдогендерні роботи, яких немало, і які, тим не менш, публікуються в наукових виданнях: виходячи з ідеології традиційних «правильних» гендерних ролей, рис або поведінки, автори доводять необхідність тих установок, з яких виходили. Але, навіть відкидаючи такі «дослідження», можна прослідити, що ситуація в гендерній психології дуже методологічно суперечлива.

Магістральною тенденцією в методології гендерних досліджень є зміна есенціалістської парадигми досліджень на парадигму соціального конструктивізму. У відношенні психології, це означає відказ від наміру знаходити пояснення гендерних поведінкових проявів у внутрішніх факторах на користь зовнішніх: соціальних, інституціональних, інтеракційних або хоча б ситуаційних. Як відмічає Рода К. Ангер, уже наприкінці 70-х років минулого століття почали з'являтися американські дослідження психологічного характеру, в яких були зроблені спроби «часткового відходу від вивчення статевих відмінностей (заснованих на припущенні про інтрапсихічне обумовлення) і переходу до вивчення статі як соціальної змінної» [1, с. 439]. Сьогодні есенціалістська модель в закордонних дослідженнях є, скоріш, історичною моделлю, інваріантом, який зіграв свою історичну роль в науці, і хоча деякі роботи ще можуть демонструвати окремі риси цієї парадигми, вона не є домінуючою.

Якщо ж звернути увагу на вітчизняні роботи в області гендерної психології, то можна побачити, що їх особливість полягає в тому, що конструктивістська парадигма, яка є основною в гендерних дослідженнях філософського, соціологічного, політичного напрямку, в психології знаходиться в позиції претендента, а не лідера. З соціальним конструктивізмом як методологічною позицією в психології досить потужно конкурує методологічний есенціалізм, згідно з яким психологічні відмінності гендерних груп пов'язані або з природними причинами, або з індивідуальними проявами психологічних рис.

Одна з головних причин цього полягає в тому, що в рамках есенціалізму довгий час здійснювалися всі радянські дослідження в області психології статі, і якщо сьогодні психологічна школа вважає себе спадкоємицею психології діяльності, логічно, що вона наслідує й методологічні засади таких досліджень. Намагання сприймати гендерну проблематику лише як ще одну предметну область для традиційного психологічного вивчення призводить до домінування есенціалізму, завдяки чому гендерна психологія «а la style soviétique» не має, звісно, жодного відношення до гендерної методології. Прикладом такої методологічної сплутаності є робота Т.В. Бендас – підручник «Гендерна психологія», яка визначає цю дисципліну як таку, «що досліджує те, чим відрізняються та в чому подібні хлопчики та дівчата, чоловіки та жінки, те, як представники обох статей говорять, як поведуться, як відносяться один до одного»

[2, с. 6]. Авторка апелює до багаточислених зарубіжних психологічних досліджень щодо статевого диморфізму (що – і це не приховується – і розуміється як синонім гендерної психології). Підкреслюється, що результати таких досліджень можуть бути класифіковані за трьома групами: 1) дані про відсутність статевих відмінностей; 2) дані про перевагу¹ чоловіків; 3) дані про перевагу жінок [2, с. 7].

Проблема такого роду психологічних досліджень полягає в тому, що вони претендують на виняткову науковість, яка пов'язується з традиційними засобами одержання результатів та декларованою ідеологічною незаангажованістю. Дуже часто дослідження, які підтримують есенціалістську ідеологію, видаються в авторитетних профільних наукових виданнях з тематики гендерної психології. Сам факт таких видань автоматично наділяє таке дослідження статусом науковості, а факти, які таким чином були отримані, – характеристиками об'єктивності, ідеологічної нейтральності. Але є такі дослідження справді нейтральними? Ця проблема, яка була в фокусі роздумів філософського середовища на Заході в 60–70-х роках, як виявляється, не була належним чином опрацьована на рівні наукової методології психологічних досліджень (принаймні, це стосується гендерної психології). Навіть якщо ідеологічні вподобання автора не декларуються явно, вони, так чи інакше, є наявними у виборі проблеми, гіпотези, способу інтерпретації даних, нарешті. Якщо виявляється, що, наприклад, за якоюсь характеристикою здобуто дані про відсутність статевого диморфізму, то ідеологічна заангажованість дослідника говорить за себе в твердженнях про випадковість таких результатів: «Ці та інші можливі випадки не означають відсутності своєрідності статей. Наявні труднощі потрібно долати в подальших дослідженнях» [2, с. 7]. Якщо мати тверду впевненість, що жінки та чоловіки істотно відрізняються за всіма психологічними ознаками, то інтерпретація будь-яких отриманих результатів йтиме у відповідному напрямі.

Чи впливає ідеологічна позиція на методи отримання даних? Дослідники відмічають, що критерії науковості та об'єктивності при проведенні досліджень з позицій різних методологій (за відповідної академічної чесності вченого) не змінюються. Відмінності «можуть бути знайдені в науковій статті скоріш в розділі «обговорення», ніж в розділах «методи» чи «результати» [1, с. 446]. Небезпека полягає в можливості підміни в поясненні детермінації явищ: якщо, наприклад, дослідження виявляє факт відмінності за певною характеристикою між представниками різних гендерних груп (чоловіки 25-40 років демонструють більшою мірою лідерські якості, ніж жінки тієї ж вікової групи), ці відмінності стають пояснюючим принципом (чоловікам властиво бути лідерами), а згодом, і керівним вказівником для вирішення практичних завдань (відбираючи претендентів на керівні посади, потрібно віддавати пріоритет чоловікам). Логічна помилка, яка допускається в таких випадках, стає основою для ідеологічної позиції, яка таким чином підтримується авторитетом науковості.

Гендерні психологічні дослідження, які виходять з сформованої в радянські часи психології статевого розподілу, не можуть не додержуватися есенціалізму: ця галузь є розділом психології індивідуальних відмінностей, і таким чином, статеві відмінності, як і відмінності в темпераменті або здібностях, вважаються вкоріненими в природі індивіду. Психологія статевого розподілу переносить гендерні розподіли на рівень індивіду.

Яким чином можлива гендерна психологія в парадигмі соціального конструктивізму? Треба сказати, що з цього приводу ведуться дискусії, і сталої програми такого проекту ще немає. Безумовно, ця методологічна позиція знаходить місце гендерної психології в соціально-психологічних дослідженнях. Парадигма

¹ Показово, що обрано саме таку термінологію, що засвідчує первісний ієрархічний підхід до аналізу нібито нейтральних наукових даних.

гендерної психології як розділу соціальної психології потребує саме конструктивістської установки. Виходячи з неї, потрібно змінити основні пояснювальні принципи в гендерних психологічних дослідженнях. Акцент має бути не на фіксації характеристик, за якими жінки і чоловіки програють один одному, а на встановленні факторів, які сприяють цій нерівності, та дослідженні методів її усунення.

Категорія влади – це свідцтво ідеологічної позиції дослідників. Так, у визначенні гендерної психології І. Кльочина намагається враховувати нерівність як соціальний маркер гендеру: «Гендерна психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності формування та розвитку характеристик особистості як представника певної статі, обумовлені статевою диференціацією, стратифікацією та ієрархізацією» [3, с. 460]. Якщо «основою теорії та методології гендерних досліджень є...аналіз влади та домінування, які затверджуються в суспільстві за допомогою гендерної диференціації» [3, с. 463], то на рівні психології це може означати зміну точки зору на мету, завдання та інтерпретацію результатів. Якщо, наприклад, традиційний підхід звертає увагу на результати, які свідчать, що жінки розпізнають невербальні сигнали краще за чоловіків, то психологи, які додержуються конструктивістських позицій, вивчають, як гендерні відмінності у невербальній поведінці відображають та підтримують владні відмінності (дослідження Н.Хенли) [1, с. 441].

Сьогодні у вітчизняній науці існує прошарок дослідниць, які намагаються розвинути конструктивістську методологію стосовно гендерної психології (см. [4, 5]), зосереджуючи увагу на питаннях соціальної обумовленості гендерних відмінностей й того, як гендерна ідеологія вкарбовується в психіку окремих індивідів у вигляді стереотипів, ролей чи ідентичностей. Чи є це достатнім для створення проекту гендерної психології, яка була співвідносною з гендерними дослідженнями іншої спрямованості? Чи взагалі не є рівень психологічного розгляду неадекватним для гендерної теорії? Якою повинна стати гендерна психологія, якщо вона хоче уникнути ситуації, коли висновки психологів приймаються за привід і виправдання дискримінації? Напевно, тільки психологія, яка базується на критичному мисленні (а взагалі це повинно стосуватися будь-якої справжньої науки), може наздогнати практику.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Ангер, Рода К. Трехстороннее зеркало: психологи, изучающие женщин, глазами феминисток [Текст] / Рода К. Ангер / Введение в гендерные исследования. Часть II: Хрестоматия / Под ред. С.В.Жеребкина – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. С. 437 – 463.
2. Бендас, Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие [Текст] / Т.В.Бендас. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.
3. Клецина, И.С. Вместо послесловия: гендерная психология и направления ее развития [Текст] / И.С.Клецина // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С.Клециной. – СПб.: Питер, 2003. – С. 444 – 465.
4. Основы теории гендеру [Текст] / В.П.Агеева та інші. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
5. Говорун, Т.В., Кікінежді, О.М. Гендерна психологія [Текст] / Т.В.Говорун, О.М.Кікінежді. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.